

ASPEKT GEOMETRYCZNY KRAKOWSKICH BUDOWLI MODERNISTYCZNYCH POWSTAŁYCH DO II WOJNY ŚWIATOWEJ

Beata Vogt, Farid Nassery

Zakład Geometrii Wykreślnej, Rysunku Technicznego i Grafiki Inżynierskiej, Politechnika Krakowska
Division of Descriptive Geometry, Technical Drawing and Engineering Graphics, Cracow University of Technology
e-mail: bvogt@pk.edu.pl, bevogt@gmail.com, diraf@orange.pl.

Streszczenie. Artykuł porusza zagadnienia związane z obiektami modernistycznymi powstałymi na terenie Krakowa w okresie 1905–1939. Zaprezentowany zostaje podział obiektów na trzy zasadnicze okresy oraz występujące w nich specyficzne nurty charakterystyczne dla szkoły krakowskiej. Pokazane są również pewne aspekty geometryczne cechujące budowle tej szkoły.

Słowa kluczowe: modernizm, szkoła krakowska, proporcje

W Polsce modernizm w architekturze, zaczyna pojawiać się od początku wieku XX. W okresie do 1939 roku jego rozwój koncentruje się głównie we Wrocławiu, później w Katowicach, Gdyni i Warszawie. Interesujące przykłady przenikania się modernizmu z innymi prądami w architekturze można natomiast zaobserwować w Krakowie. Cechą charakterystyczną dla projektantów tzw. szkoły krakowskiej była umiejętność oryginalnej interpretacji stylów napływowych, takich jak: historyzm, secesja¹ czy właśnie modernizm. Charakterystyczna była także elitarność powstających obiektów – są to obiekty publiczne, wille oraz luksusowe budynki mieszkalne.

Modernizm zakładał projektowanie obiektów oparte na trzech jednościach: formie, funkcji i konstrukcji. Zarówno poszczególne obiekty, jak i całe założenia urbanistyczne miały przyczynić się do poprawy warunków życia ludzi.

Na bazie tak pojmowanego kształtowania obiektów miały powstawać budynki cechując się kubiczną bryłą, płaskimi elewacjami, dużymi oknami i innymi przeszkleniami, płaskimi dachami, ograniczeniem detali itd.

W krakowskich realizacjach obiektów modernistycznych z reguły nie występują naraz wszystkie wymienione wcześniej wytyczne dotyczące kształtowania budynków. Powodem tego było dostosowanie idei modernistycznych do lokal-

¹ H. Jasiński, *O architekturze współczesnej Polski z okazji Wystawy Poznańskiej*, „Architekt” 1930, z. 1–2.

nych warunków, zarówno przestrzennych, jak i społecznych. Warto w tym miejscu nadmienić, że Kraków był i nadal jest miastem o przeważających poglądach konserwatywnych, dlatego też obiekty szkoły krakowskiej są tak różne od przykładów modernistycznych powstałych w pozostałej części Polski.

W jego modernistycznej architekturze do II wojny światowej wyodrębnia się następujące trzy okresy:

- 1905–1914 – wczesny modernizm,
- 1918–1929 – zmodernizowany historyzm, modernizm klasycyzujący, art deco,
- 1929–1939 – umiarkowany modernizm².

Do pierwszego z nich należy zaliczyć przykładowo gmach Muzeum Techniczno-Przemysłowego, ul. Smoleńsk 9, 1908–1914 r., T. Stryjeński, elewacja J. Czajkowski³, dom własny K. Tichego, plac Na Groblach 3, 1912 r., dom Cebulskiej i Włodarskiej, ul. Zwierzyniecka 13, 1912 r., A. Szyszko-Bohusz.

Fot. 1. Gmach Muzeum Techniczno-Przemysłowego (fot. 1–36 Farid Nassery)
Phot. 1. The building of the Technical-Industrial Museum (phot. 1–36 Farid Nassery)

Fot. 2. Dom własny K. Tichego
Phot. 2. The Tichy's House

Fot. 3. Dom Cebulskiej i Włodarskiej
Phot. 3. The house of Cebulska & Włodarska

W drugim okresie powstały chociażby następujące obiekty należące do nurtu zmodernizowanego historyzmu: willa Weissów, ul. Krupnicza 31, 1920 r., T. Stryjeński, F. Mączyński; klinika ginekologiczna, ul. Kopernika 23, 1920–1932, J. Struszkiewicz, M. Burstin; szkoła pielęgniarek, ul. Kopernika 25, 1923–1924, J. Struszkiewicz, M. Burstin.

² M. Fabiański, J. Purchla, *Historia architektury Krakowa w zarysie*, Wyd. Literacki, Kraków 2001, s. 86–87.

³ Tamże, s. 69.

Fot. 4. Willa Weissów
Phot. 4. The Weiss' Villa

Fot. 5. Klinika ginekologiczna
Phot. 5. The Gynaecological Clinic

Fot. 6. Szkoła pielęgniarek
Phot. 6. The School of Nurses

Natomiast do nurtu modernizmu klasycyzującego zaliczane są: Bank Przemysłowy i Giełda Pieniężna, ul. św. Tomasza 43, 1922–1925 r., L. Wojtyczka; Osiedle Oficerów i Podoficerów, ul. Wrocławska, 1928–1929 r., B. Targowski, J. Perkowski; budynek przy ul. Lea 17, 1929 r., Z. Gawlik.

Fot. 7. Bank Przemysłowy i Giełda Pieniężna
Phot. 7. The Industrial Bank and the Financial Stock

Fot. 8. Osiedle Oficerów i Podoficerów
Phot. 8. The Officer and non-commissioned officers housing estate

Fot. 9. Budynek przy ul. Lea 17
Phot. 9. The building at 17 Lea St.

Obiekty w stylizacji art-deco, lecz bliskiej modernizmowi, to np.: Dom Profesorów Uniwersytetu Jagiellońskiego, plac Inwalidów 4, 1927–1929, L. Wojtyczko, S. Żeleński, P. Jurkiewicz; dom mieszkalny Zakładu Ubezpieczeń Pracowników Umysłowych, plac Inwalidów 6, 1927–1928, W. Nowakowski; Dom Profesorów Uniwersytetu Jagiellońskiego, al. Słowackiego 15, 1930 r., L. Wojtyczko.

W duchu umiarkowanego modernizmu były wzniesione takie obiekty, jak: Domy Pracowników Miejskiej Kasy Oszczędnościowej, ul. Tomasza 22, 24, 26, 1928, W. Krzyżanowski; Dom Towarzystwa Ubezpieczeniowego „Feniks”, Rynek Główny, 1928–1932, A. Szyszko-Bohusz; Dom Plastyków, ul. Łobzowskiej 3, 1928–1934, A. Szyszko-Bohusz; Biblioteka Uniwersytetu Jagiellońskiego, al. Mickiewicza 22, 1928–1939 W. Krzyżanowski; Dom Związku Kolejarzy Polskich, ul. św. Filipa 6, 1929–1931, S. Juszczyk; Dom Towarzystwa Ubezpieczeniowego „Feniks”, ul. Basztowa 15, 1930–1933, J. Struszkiewicz, M. Burstin wg projektu L. Bauera; Dom im. Józefa Piłsudskiego, ul. Oleandry 2, 1931–1934, A. Szyszko-Bohusz, S. Strojka; kościół św. Stanisława Kostki na

Fot. 10. Dom Profesorów
Uniwersytetu Jagiellońskiego,
Plac Inwalidów 4
Phot. 10. The UJ Professors'
House at the Inwalidów
Square 4

Fot. 11. Dom mieszkalny
Zakładu Ubezpieczeń
Pracowników Umysłowych
Phot. 11. The Dwelling house
of an insurance company
of white-collar workers

Fot. 12. Dom Profesorów
Uniwersytetu Jagiellońskiego,
al. Słowackiego 15
Phot. 12. The UJ Professors'
House at the Słowacki's
Avenue 15

Fot. 13. Budynek przy ul. Lenar-
towicza 13
Phot. 13. The building at 13
Lenartowicz St.

Fot. 14. Kamienica „Pod
Pszczółkami”
Phot. 14. The Tenement „Under
Bees”

Fot. 15. Miejski Dom Wy-
cieczkowy
Phot. 15. The Urban Holiday
House

Dębnikach, ul. Konfederacka 6, 1931–1938, W. Krzyżanowski; Miejski Dom Wycieczkowy, ul. Oleandry 4, 1932, E. Kreisler; Muzeum Narodowe, al. 3 Maja 1, 1934–1939, B. Schmidt, C. Boratyński, E. Kreisler; Dom Śląski, ul. Pomorska 2, 1932–1937, L. Wojtyczka; kamienica „Pod Pszczółkami”, Św. Marka 8,

1933–1937, F. Tadanier, S. Strojka; Wydział Powiatowy, al. Słowackiego 20, 1935–1936, F. Tadanier; Biurowiec Komunalnej Kasy Oszczędności, Plac Szczepański 5, 1936 r., F. Tadanier, S. Strojka; kościół Matki Boskiej Zwycięskiej na Górze Borkowskiej, Zakopiańska 86, 1937–1939, T. Reuttie; budynek przy ul. Sereno Fenna 2, 1938 r., F. Tadanier; kościół św. Szczepana, ul. Sienkiewicza 19, 1939 r., Z. Mączyński, F. Mączyński; budynek przy ul. Lenartowicza 13, 1938–1940, J. Spira.

Fot. 16. Biblioteka Uniwersytetu Jagiellońskiego

Phot. 16. The Jagiellonian University Library

Fot. 17. Dom Plastyków

Phot. 17. The House of Visual Artists

Fot. 18. Dom Towarzystwa Ubezpieczeniowego „Feniks”, ul. Basztowa 15

Phot. 18. The House of the Insurance Company "Phoenix"

Fot. 19. Domy Pracowników Miejskiej Kasy Oszczędnościowej
Phot. 19. The Houses of Workers of Urban Thrift Institutions

Fot. 20. Dom Towarzystwa Ubezpieczeniowego „Feniks”, Rynek Główny 41
Phot. 20. The House of the Insurance Company "Phoenix"

Fot. 21. Dom Związku Kolejarzy Polskich

Phot. 21. The House of Polish Railwaymen

Fot. 22. Muzeum Narodowe
Phot. 22. The National Museum

Fot. 23. Dom Śląski
Phot. 23. The „Silesian” House

Fot. 24. Wydział Powiatowy
Phot. 24. The building
of County Department

Fot. 25. Kościół Matki Boskiej
Zwycięskiej w Borku Fałęckim
Phot. 25. The Church
in Borek Fałęcki

Fot. 26. Budynek przy ul.
Sereny Fenna 2
Phot. 26. The building
at 2 Sereno Fenna St.

Fot. 27. Biurowiec Komunalnej
Kasy Oszczędności
Phot. 27. The Office block
of the Council Safe
of the Frugality

Fot. 28. Dom im. Józefa Piłsud-
skiego
Phot. 28. The “Piłsudski” House

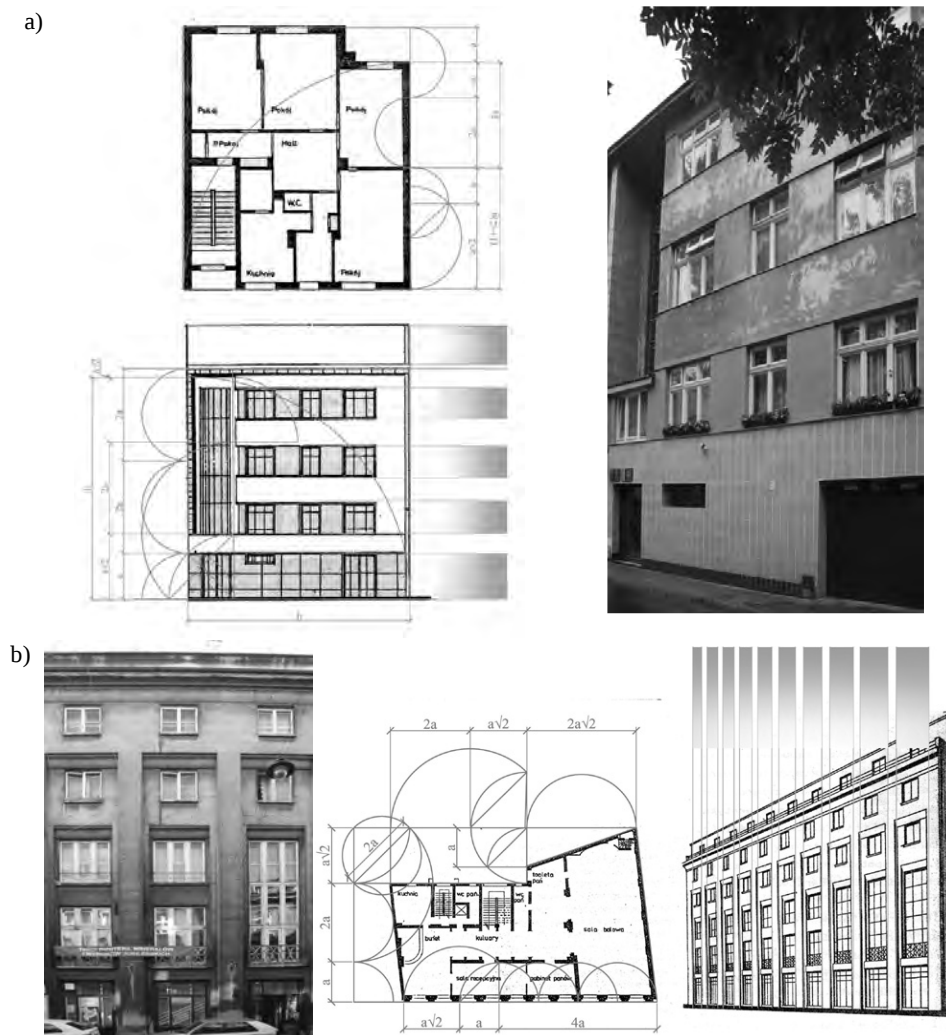
Fot. 29. Kościół św. Stanisława
Kostki na Dębnikach
Phot. 29. The Church
of St Stanisław Kostka
in Dębniakach

Fot. 30. Kościół św. Szczepana
Phot. 30. The Church
of St Szczepan

Wyżej wymienione obiekty nie wyczerpują listy modernistycznych realizacji na terenie Krakowa, lecz stanowią najbardziej znaną jej reprezentację. Istnieje wiele innych obiektów zasługujących na uwagę, niektóre z nich zaprezentujemy poniżej.

Należy zastanowić się nad znaczeniem geometrii w kształtowaniu architektury modernistycznej, analizując elewacje, detale i rzuty przykładowych budynków powstałych w okresie 1905–1939 na terenie Krakowa.

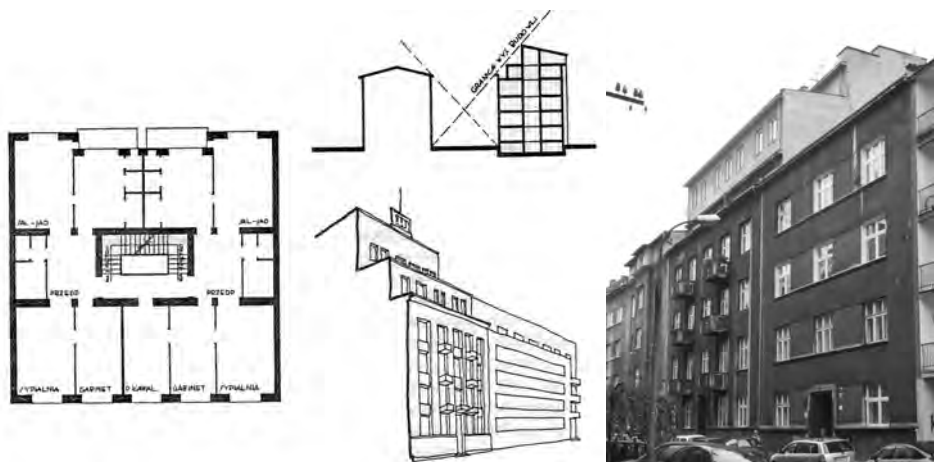
Rys. 1. Przykłady występowania srebrnej proporcji oraz mocnych podziałów horyzontalnych lub wertykalnych: a – Dom architekta Henryka Jakubowicza, ul. Cybulskiego 12 (1938–1939), b – Gmach Zarządu Okręgowego Kolejowców Polskich, ul. Filipa 6 (1929–1931) (rys. Beata Vogt)

Fig. 1. Examples of appearing of the silver proportion and strong horizontal or vertical divisions: a – The House of the architect Henryk Jakubowicz, 12 Cybulski St. (1938–1939), b – Building of the District Board of directors Polish Railways, 6 Filip St. (1929–1931) (fig. Beata Vogt)

Po przeprowadzeniu analizy szeregu obiektów powstałych na terenie Krakowa w tym okresie okazało się, że główną proporcją kształtującą te budowle była srebrna proporcja. Występowała ona zarówno w rzutach budynków, elewacjach i detalach architektonicznych oraz kształtowała perforację brył (rys. 1).

Na elewacjach występują elementy podkreślające bardzo mocno poziomy lub pionowy – horyzontalny podział uzyskiwano często dzięki połączeniu gzymsów podokiennych, bądź też poprzez delikatny rysunek geometryczny wykonany w szlachetnym tynku, za to podział wertykalny dzięki zastosowaniom wgłębień lub wcięć w elewacji obejmujących wszystkie (większość) otworów występujących na elewacji nad sobą.

W niektórych obiektach krakowskiego modernizmu nawiązywano w rozwiązywaniu bryły budynków do pomysłu Henri Sauvage’a i jego pochodzącego z lat 1923–1925 domu tarasowego przy ulicy Amiraux w Paryżu⁴. Przykładem krakowskiej realizacji wzorowanej na tym rozwiązaniu (dotyczącym bryły, a nie proponowanej przez Sauvage’a funkcji) może być kamienica projektu Izydora Stella – Sawickiego przy ulicy Słonecznej 10 (obecnie Bolesława Prusa 10), pochodząca z roku 1932 (rys. 2). W celu lepszego doświetlenia wszystkich mieszkań w kamienicy znajdującej się przy ulicy oraz urozmaicenia kształtu bryły dwie ostatnie kondygnacje zostały cofnięte tworząc tarasy.

Rys. 2. Kamienica przy ulicy B. Prusa 10 (rys. Beata Vogt)

Fig. 2. The tenement at 10 Prusa St. (fig. Beata Vogt)

W kształtowaniu bryły budynków często spotykane są wcięcia lub wysunięcia całych pasów okien (zarówno w pionie, jak i w poziomie), a z uwagi na częste wykorzystanie do realizacji obiektów działek narożnych – bardzo rozbudo-

⁴ M.J. Bertrand, *Architecture de l'habitat urbain. La maison, le quartier, la ville*. Bordas, Paris 1980, s. 96–97.

wane i rozczłonkowane ciecia narożników oknami podkreślane nieraz balkonami, logiami lub wykuszami.

Natomiast w domu przy ulicy Bujwida 11 pochodzącym z lat 1936–1937, wykonanym według projektu J. Entrachta, róg kamienicy został uformowany jako element wyższy od bocznych elewacji oraz cofnięty nieco w głąb parceli. To ukształtowanie budynku zostało dodatkowo podkreślone poprzez narożne okna posiadające w narożach akcenty w formie słupków wykonanych w odmiennej fakturze tynku.

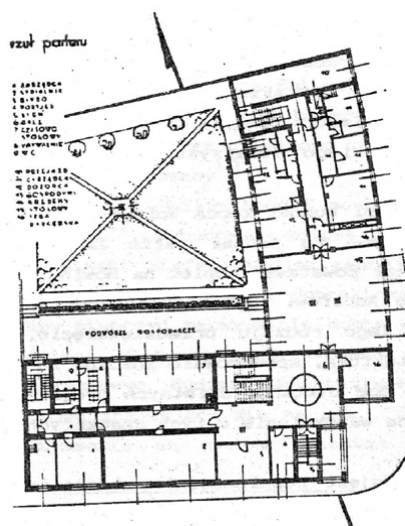
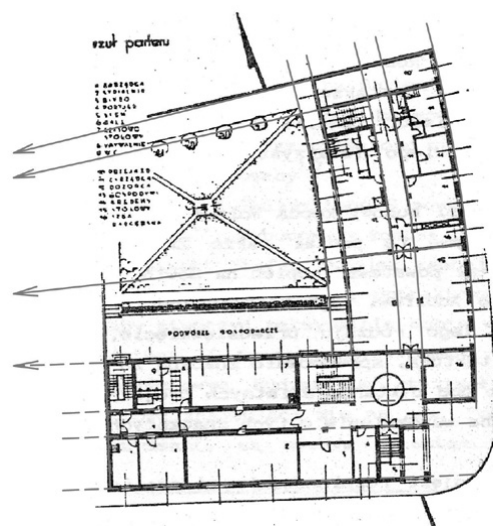
Fot. 31. Kamienica przy Alei Słowackiego 37
Phot. 31. The tenement at 37 Słowacki's Avenue

Fot. 32. Kamienica przy Rynku Kleparskim 11a
Phot. 32. The tenement at 11a Kleparski Square

Fot. 33. Kamienica przy ulicy ul. Królewskiej 7
Phot. 33. The tenement at 7 Królewska St.

Rys. 3. Łuki wyznaczające jedną z elewacji w Miejskim Domu Wycieczkowym przy ul. Oleandry 4, zaprojektowanym przez Edwarda Kreislera w roku 1932 (rys. Beata Vogt)

Fig. 3. The appointing bows on one of the elevations in the Urban Holiday House at 3 Oleander St., designed by Edward Kreisler in 1932 (fig. Beata Vogt)

Warto dodać iż w rzutach często występują fragmenty łuków, które nadają obiektom pewną płynność. Jako ciekawy przykład można podać Miejski Dom Wycieczkowy zaprojektowany przez Edwarda Kreislera przy ulicy Oleandry 4 w roku 1932. Część niższa (do 3 piętra), została wykonana tradycyjnie w cegle, natomiast wyższa opiera się na żelbetowej konstrukcji ramowej. Na płaskim dachu został zaprojektowany taras, a sama bryła budynku jest bardzo rozczłonkowana. Składają się na nią nieskontrastowane poszczególne elementy, podcięty narożnik podczytuje słup, a jedna z elewacji oparta jest na delikatnym łuku (rys. 3).

Patrząc na obiekt, ma się wrażenie, że jest to szereg prostopadłościennych brył logicznie ze sobą połączonych (fot. 15). Takie kubiczne ukształtowanie bryły znajdziemy w wielu obiektach modernistycznych (fot. 17, 25, 29, 34, 35, 36).

Fot. 34. Kamienica przy ulicy
Ujejska 15
Phot. 34. The tenement
at 15 Ujejska St.

Fot. 35. Kamienica przy ulicy
Włóczyków 20
Phot. 35. The tenement
at 20 Włóczyków St.

Fot. 36. Kamienica przy ulicy
Zakopiańskiej 62
Phot. 36. The Tenement
at 62 Zakopiańska St.

Podsumowując nasze rozważania dochodzimy do refleksji, iż aspekt geometryczny jest bardzo istotny w kształtowaniu architektury modernistycznej okresu międzywojennego na terenie Krakowa. Podziwianie tych obiektów architektonicznych może dawać natchnienie i inspiracje przy projektowaniu nowoczesnych budowli.

PIŚMIENNICTWO

- Bertrand M.J., 1980. *Architecture de l'habitat urban. La maison, le quartier, la ville*. Bordas, Paris.
- Fabiański M., Purchla J., 2001. *Historia architektury Krakowa w zarysie*. Wyd. Literacki, Kraków.
- Greenberg C., 2006. *Obrona modernizmu: wybór esejów*. „Universitas”, Kraków.
- Jencks C., 1989. *Architektura późnego modernizmu i inne eseje*. Arkady, Warszawa.
- Sepioł J., 1985. *Środowisko architektoniczne Krakowa w kresie międzywojennym*. I Biennale Architektury Kraków 85, Kraków, s. 19–21.
- Turowski A., 2000. *Budowniczowie świata: z dziejów radykalnego modernizmu w sztuce polskiej*. „Universitas”, Kraków.
- Vogt B., 1994. *Rozważania na temat proporcji w architekturze polskiej*, Praca dokt. Polit. Krakowska. Wyd. Architektury.
- Żychowska M., 1985. *O osiągnięciach i oddziaływaniach krakowskiego ośrodka architektury w latach 1890–1939*. Praca dokt.. Polit. Krakowska. Wyd. Architektury.

- Żychowska M., 1985. Ze studiów nad krakowską architekturą lat 1900–1939. Teki Komisji Urbanistyki i Architektury, XIX, Zakł. Narod. im. Ossolińskich, Kraków, s. 17–24.
- Żychowska M., 1991. Między tradycją a awangardą problem stylu w architekturze Krakowa lat międzywojennych. Polit. Krakowska, Kraków.

GEOMETRICAL ASPECT OF CRACOW MODERNIST BUILDINGS ENSUING FOR THE II WORLD WAR

Abstract. The article is bringing up problems connected with modernist objects ensuing on the land of the city of Cracow in period 1905–1939. Presented a division of objects into three fundamental periods and the peculiar currents appearing in them characteristic of the Cracow school are remaining. Also certain geometrical aspects stamping buildings of this school are shown.

Key words: the modernism, the Cracow school, proportion